УДК 539.3

Член-кореспондент НАН України **Я. Й. Бурак, Г. І. Мороз, З. В. Бойко**

Математична модель термомеханіки з урахуванням дисипативних процесів при формуванні приповерхневих явищ

A mathematical model of the mechanics of thermoelastic bodies is proposed for the description of near-surface phenomena which are related to dissipative processes under the system transition from the equilibrium state to a stationary one. In this case, the parametric dependence of the constitutive equations on the initial (natural) state parameters is taken into account.

Розрахунок та оптимізація параметрів міцності та надійності елементів конструкцій та приладів, які працюють в умовах статичного та динамічного силового навантаження і нагріву, є актуальною проблемою сучасної механіки деформівних систем [1, 2]. В цьому зв'язку важливими є питання конструктивної побудови математичних моделей механіки, які б найбільш повно відображали кінетику формування приповерхневих явищ, що є визначальною для кількісної оцінки параметрів міцності. При побудові таких моделей у науковій літературі використовують підходи та методи термодинаміки нерівноважних процесів, започатковані у класичних роботах Дж. Гіббса [3] та А. Гріффітса [4].

Використання енергетичного підходу до термодинамічного опису формування приповерхневих явищ в термопружних системах та встановлення відповідного стаціонарного стану проаналізовано у роботі [5].

Питання побудови математичних моделей термомеханіки твердих розчинів з урахуванням локальної градієнтності температурного поля і поля хімічного потенціалу розглянуто у роботах [6, 7], в яких проаналізовано можливості використання такого підходу для опису приповерхневих явищ. Зокрема, у [7] одержана оцінка параметрів міцності в задачі про дифузійне насичення двокомпонентного термопружного шару.

У роботі [8] наведено результати модельного опису термомеханічних процесів у пружних тілах за підходом Ейлера з урахуванням вектора локального зміщення маси, який введений в [9, 10].

У даній роботі в розвиток термодинамічного підходу до опису приповерхневих явищ пропонується математична модель механіки термопружного тіла, у якій формування приповерхневих явищ пов'язане з дисипативними процесами переходу пружної системи від початкового рівноважного стану до стаціонарного, якому відповідає мінімум виникнення ентропії.

Основне енергетичне співвідношення. Розглядається термопружне тіло K_*, яке взаємодіє із зовнішнім середовищем K_*^+. За відліковий стан приймаємо однорідний термодинамічний стан (для $t \leqslant t_0$, t — час), який реалізується за відсутності взаємодії тіла із зовнішнім середовищем (природний стан). Природний стан тіла характеризується абсолютною температурою $T_{(0)}$ і густиною ентропії $S_{(0)}$, хімічним потенціалом $\mu_{(0)}$ і густиною маси $\rho_{(0)}$, тиском $P_{(0)}$ і питомим об'ємом $V_{(0)} = \rho_{(0)}^{-1}$.

Вважаємо, що формування приповерхневих явищ зумовлене взаємодією термопружного тіла K_* із зовнішнім середовищем K_*^+ в процесі переходу тіла K_* із вихідного природного (однорідного) стану до градієнтного стаціонарного в межах системи $K_* \bigcup K_*^+$ протягом часу $t_1 < t \leqslant t_2$ $(t_1 > t_0)$.

Інтегральною адитивною мірою термопружного стану тіла K_* для $t > t_0$ є його енергія

$$E(K_*, t) = E(X_*(t) \bigcup \partial X_*(t)), \tag{1}$$

де $X_*(t) \bigcup \partial X_*(t)$ — область евклідового простору, яку займає термопружне тіло K_* в момент часу $t \in (t_1, t_2)$.

Згідно із законом збереження, приріст енергії системи подається сумою лінійних складових приросту енергії системи K_* на проміжку часу $[t, t + dt]$

$$dE(K_*, t) = \delta Q_*^{(+)} + \delta A_*^{(+)}, \tag{2}$$

де складова $\delta Q_*^{(+)}$ зумовлена тепловою взаємодією термопружного тіла K_* із середовищем K_*^+, а складова $\delta A_*^{(+)}$ — відповідно механічною взаємодією тіла K_* із середовищем K_*^+.

Аналогічне за формою рівняння балансу енергії подамо для довільної мислено виділеної підсистеми $K \subset K_*$

$$dE(K, t) = \delta Q^{(+)} + \delta A^{(+)}. \tag{3}$$

Тут $\delta Q^{(+)}$, $\delta A^{(+)}$ — лінійні складові приросту енергії системи K, який зумовлений взаємодією цієї системи із середовищем $K^+ = K_*^+ \bigcup K_* \setminus K$. Складова $\delta Q^{(+)}$ кількісно характеризує теплові процеси (теплопровідність і теплоперенос), а $\delta A^{(+)}$ — приріст механічної енергії, зумовлений масоперенесенням та пружним деформуванням.

Для локального опису термомеханічних процесів сконкретизуємо за підходом Лагранжа енергетичне співвідношення (3) для довільно виділеної фізично малої підсистеми $\delta K \subset K$:

$$dE(\delta K, t) = d(E(\vec{r}, t)\delta V), \tag{4}$$

де $E(\vec{r}, t)$ — густина енергії, віднесена до об'єму $\delta V(t)$ підсистеми δK у момент часу t.

Надалі всі адитивні параметри моделі нормуватимемо за геометричними характеристиками фізично малої підсистеми δK у відліковому природному стані. Тоді рівняння балансу (3) набуває вигляду

$$dE(\delta K, t) = dE_0 \delta V_0, \tag{5}$$

$$dE_0 = C_V dT + C_V^* d\mu + \widehat{\sigma} \cdot d(\vec{\nabla}_0 \otimes \vec{r})^T + (\vec{\nabla}_0 \cdot \widehat{\sigma} + \vec{f}^+) \cdot d\vec{u}. \tag{6}$$

Тут $E_0 = E_0(\vec{r}_0, t)$ — густина енергії фізично малої підсистеми $\delta K \subset K$; $C_V = C_V(\vec{r}_0, t)$ — густина теплоємності; $C_V^* = C_V^*(\vec{r}_0, t)$ — густина "енергоємності" масової підсистеми; $T = T(\vec{r}_0, t)$ — абсолютна температура; $\mu = \mu(\vec{r}_0, t)$ — хімічний потенціал; $\widehat{\sigma} = \widehat{\sigma}(\vec{r}_0, t)$ — тензор напружень Піоли–Кірхгофа першого роду; $\vec{f}^+ = \vec{f}^+(\vec{r}_0, t)$ — вектор густини об'ємних сил; $\vec{\nabla}_0 \otimes \vec{r}$ — тензор градієнта місця (несиметричний тензор деформації матеріальної підсистеми); $\vec{r} \equiv \vec{r}(t) = \vec{r}_0 + \vec{u}(\vec{r}_0, t)$ — радіус-вектор місця матеріальної точки $k \in K_*$ у момент часу t; $\vec{u} = \vec{r} - \vec{r}_0$ — вектор переміщення. Крапкою між величинами позначено скалярний добуток, $\otimes$ — тензорний (діадний) добуток. Відзначимо, що у формулі (6) символом T позначено операцію транспонування тензора $\vec{\nabla}_0 \otimes \vec{r}$.

Термодинамічні аспекти моделі. За законом збереження енергії

$$C_V dT + C_V^* d\mu = -P dV - \vec{\nabla}_0 \cdot [\vec{J}_Q + (\mu - \mu_{(0)})\vec{J}_M]dt, \tag{7}$$

де P — тиск; $V = \rho^{-1}$ — питомий об'єм; $\vec{J}_Q$ і $\vec{J}_M$ — потік енергії теплової форми руху і маси відповідно.

Якщо використати базове термодинамічне рівняння $\vec{J}_Q = T\vec{J}_s$ ($\vec{J}_s$ — потік ентропії), то співвідношення (7) запишеться так:

$$C_V dT + C_V^* d\mu = -P dV + \{-T\vec{\nabla}_0 \cdot \vec{J}_s - (\mu - \mu_0)\vec{\nabla}_0 \cdot \vec{J}_M + (-\vec{\nabla}_0 T) \cdot \vec{J}_s + \\ + [-\vec{\nabla}_0(\mu - \mu_{(0)})] \cdot \vec{J}_M\}dt. \tag{8}$$

У цьому зв'язку енергетичне співвідношення (6) набуває форми

$$dE_0 = -P dV + \widehat{\sigma}_0 \cdot d\widehat{e} + (\vec{\nabla}_0 \cdot \widehat{\sigma} + \vec{f}^+) \cdot d\vec{u} - \widehat{\sigma}_* \cdot d(\vec{\nabla}_0 \otimes \vec{u})^a + \\ +\{T(-\vec{\nabla}_0 \cdot \vec{J}_s) + (\mu - \mu_{(0)})(-\vec{\nabla}_0 \cdot \vec{J}_M) + (-\vec{\nabla}_0 T) \cdot \vec{J}_s + [-\vec{\nabla}_0(\mu - \mu_{(0)})] \cdot \vec{J}_M\}dt. \tag{9}$$

Тут $\widehat{e} = (\vec{\nabla}_0 \otimes \vec{u} + \vec{u} \otimes \vec{\nabla}_0)/2$ — симетричний тензор деформації; $(\vec{\nabla}_0 \otimes \vec{u})^a = (\vec{\nabla}_0 \otimes \vec{u} - \vec{u} \otimes \vec{\nabla}_0)/2$ — антисиметрична складова тензора градієнта місця; $\widehat{\sigma}_0$, $\widehat{\sigma}_*$ — симетрична та антисиметрична складові тензора напружень $\widehat{\sigma}$.

З урахуванням другого закону термодинаміки $-\vec{\nabla}_0 \cdot \vec{J}_s = ds/dt - \sigma_s$ ($\sigma_s \geqslant 0$ — виникнення ентропії) енергетичне співвідношення (9) набуває вигляду

$$dE_0 = T ds - P dV + (\mu - \mu_{(0)})d(-\vec{\nabla}_0 \cdot \vec{\Pi}_M) + \widehat{\sigma}_0 \cdot d\widehat{e} + \{-T\sigma_s + (\vec{\nabla}_0 \cdot \widehat{\sigma} + \vec{f}^+) \cdot \vec{v} + \\ + [-\widehat{\sigma}_* \cdot (\vec{\nabla}_0 \otimes \vec{v})^a] + (-\vec{\nabla}_0 T) \cdot \vec{J}_s + [-\vec{\nabla}_0(\mu - \mu_{(0)})] \cdot \vec{J}_M\}dt, \tag{10}$$

де $\vec{\Pi}_M = \int\limits_{t_0}^{t} \vec{J}_M d\widetilde{t}$ — вектор локального пружного зміщення центра мас системи [9]; $\vec{v} = d\vec{u}/dt$.

Одержане енергетичне співвідношення (10) дає можливість встановити два базові співвідношення локального термодинамічного опису, а саме рівняння Гіббса:

$$dE_0 \equiv dU = T ds - P dV + (\mu - \mu_{(0)})d(-\vec{\nabla}_0 \cdot \vec{\Pi}_M) + \widehat{\sigma}_0 \cdot d\widehat{e} \tag{11}$$

та вираз для виникнення ентропії (характеристику дисипативних процесів)

$$\sigma_s = \frac{1}{T}\{(\vec{\nabla}_0 \cdot \widehat{\sigma} + \vec{f}^+) \cdot \vec{v} - \widehat{\sigma}_* \cdot (\vec{\nabla}_0 \otimes \vec{v})^a + (-\vec{\nabla}_0 T) \cdot \vec{J}_s + [-\vec{\nabla}_0(\mu - \mu_{(0)})] \cdot \vec{J}_M\}. \tag{12}$$

Виникненню ентропії (12) відповідає така диференціальна 1-форма:

$$d\Psi = \frac{1}{T}\{(\vec{\nabla}_0 \cdot \widehat{\sigma} + \vec{f}^+) \cdot d\vec{u} + (-\widehat{\sigma}_*) \cdot d(\vec{\nabla}_0 \otimes \vec{u})^a + (-\vec{\nabla}_0 T) \cdot d\vec{\Pi}_s + \\ + [-\vec{\nabla}_0(\mu - \mu_{(0)})] \cdot d\vec{\Pi}_M\}, \tag{13}$$

де $\Psi = \int\limits_{t_0}^{t} \sigma_s d\widetilde{t}$ — дисипативний потенціал; $\vec{\Pi}_s = \int\limits_{t_0}^{t} \vec{J}_s d\widetilde{t}$. За потенціального опису дисипативних процесів диференціальна 1-форма (13), яка є повним диференціалом на фазовому просторі параметрів $\vec{u}$, $(\vec{\nabla}_0 \otimes \vec{u})^a$, $\vec{\Pi}_s$, $\vec{\Pi}_M$, є базовою для опису дисипативних процесів у тілі.

Ізотермічні процеси. Надалі обмежимося розглядом ізотермічних процесів ($T = T_{(0)}$). За функцію локального стану приймемо вільну енергію Гельмгольца $F = U - T_{(0)}S$.

Тоді визначальні співвідношення (11) та (13) подамо так:

$$dF = -Pd(\rho^{-1}) + \frac{1}{3}\sigma_0 de + \widehat{\sigma}_0^d \cdot d\widehat{e}^d + (\mu - \mu_{(0)})d(-\vec{\nabla}_0 \cdot \vec{\Pi}_M), \tag{14}$$

$$d\Psi = \frac{1}{T_0}\{(\vec{\nabla}_0 \cdot \widehat{\sigma} + \vec{f}^+) \cdot d\vec{u} + (-\widehat{\sigma}_*) \cdot d(\vec{\nabla}_0 \otimes \vec{u})^a + [-\vec{\nabla}_0(\mu - \mu_{(0)})] \cdot d\vec{\Pi}_M\}. \tag{15}$$

Тут у базовому рівнянні (14) $\sigma_0 = \sigma_{11} + \sigma_{22} + \sigma_{33}$; $e = \vec{\nabla}_0 \cdot \vec{u}$ — об'ємна деформація фізично малої підсистеми; $\widehat{\sigma}_0^d = \widehat{\sigma}_0 - \sigma_0\widehat{I}/3$ — девіатор тензора напружень $\widehat{\sigma}_0$; $\widehat{e}^d = \widehat{e} - e\widehat{I}/3$ — девіатор тензора деформації $\widehat{e}$; $\widehat{I}$ — одиничний тензор.

В рамках потенціального опису диференціальна 1-форма (14) для вільної енергії є повним диференціалом, який заданий на фазовому просторі параметрів ρ^{-1}, e, $\widehat{e}^d$, $-\vec{\nabla}_0 \cdot \vec{\Pi}_M$. Така диференціальна 1-форма є вихідною при встановленні рівнянь локального термодинамічного стану (фізичні співвідношення).

Рівняння локального термодинамічного стану. З метою конкретизації базових фізичних співвідношень локального термодинамічного стану приймемо

$$\rho = \rho_{(0)}(1 - e), \qquad P = P\left[\frac{1}{\rho_0(1 - e)}\right], \qquad \sigma_0 = 3Ke, \tag{16}$$

де K — модуль об'ємного стиску.

В лінійному наближенні диференціальна 1-форма (14) набуває вигляду

$$dF = \frac{1}{3}\sigma_0^* de + \widehat{\sigma}_0^d \cdot d\widehat{e}^d + (\mu - \mu_{(0)})d(-\vec{\nabla}_0 \cdot \vec{\Pi}_M). \tag{17}$$

Тут введено позначення:

$$\frac{1}{3}\sigma_0^* = -\frac{P_{(0)}}{\rho_{(0)}} + K_* e, \qquad K_* = K - \frac{2P_{(0)}}{\rho_{(0)}} - \frac{1}{\rho_{(0)}^2}\frac{\partial P}{\partial(1/\rho)}\bigg|_{(1/\rho_{(0)})}. \tag{18}$$

За потенціального опису локального термодинамічного стану тіла диференціальна 1-форма (17) є повним диференціалом функції

$$F = F(e, \widehat{e}^d, -\vec{\nabla}_0 \cdot \vec{\Pi}_M). \tag{19}$$

Якщо функція (19) є заданою, то отримаємо такі фізичні співвідношення:

$$\begin{gathered}\sigma_0^* = 3\frac{\partial F}{\partial e} = \sigma_0^*(B), \qquad \widehat{\sigma}_0^d = \frac{\partial F}{\partial \widehat{e}^d} = \widehat{\sigma}_0^d(B), \\ \mu - \mu_{(0)} = \frac{\partial F}{\partial(-\vec{\nabla}_0 \cdot \vec{\Pi}_M)} = (\mu - \mu_{(0)})(B),\end{gathered} \tag{20}$$

де $B = (e, \widehat{e}^d, -\vec{\nabla}_0 \cdot \vec{\Pi}_M)$.

Для подальшої конкретизації структури фізичних співвідношень (20) приймемо, що однорідний початковий стан тіла є ізотропним і в околі цього стану вільна енергія $F = F(e, \widehat{e}^d, -\vec{\nabla}_0 \cdot \vec{\Pi}_M)$ є аналітичною функцією вказаних параметрів. Якщо обмежитись квадратичним наближенням її розкладу в околі початкового стану

$$F = F_0 - \frac{P_{(0)}}{\rho_{(0)}}e + \frac{1}{2}\alpha_1 e^2 + \frac{1}{2}\alpha_2(-\vec{\nabla}_0 \cdot \vec{\Pi}_M)^2 + \frac{1}{2}\alpha_3(\widehat{e}^d \cdot \widehat{e}^d) - \alpha_4 e(-\vec{\nabla}_0 \cdot \vec{\Pi}_M), \tag{21}$$

одержимо такі фізичні співвідношення:

$$\frac{1}{3}\sigma_0^* = -\frac{P_{(0)}}{\rho_{(0)}} + K_* e - \beta(-\vec{\nabla}_0 \cdot \vec{\Pi}_M),$$
$$\widehat{\sigma}_0^d = 2G\widehat{e}^d, \qquad \mu - \mu_{(0)} = \alpha(-\vec{\nabla}_0 \cdot \vec{\Pi}_M) - \beta e, \tag{22}$$

де G — модуль зсуву, а коефіцієнти α та β будуть $\alpha = [\partial(\mu - \mu_{(0)})/\partial(-\vec{\nabla}_0 \cdot \vec{\Pi}_M)]_0$, $\beta = (1/3)[\partial\sigma_0^*/\partial(-\vec{\nabla}_0 \cdot \vec{\Pi}_M)]_0$.

Тоді симетрична складова тензора напружень подається так

$$\widehat{\sigma}_0 = \left[-\frac{P_{(0)}}{\rho_{(0)}} + K_* e + \beta(\vec{\nabla}_0 \cdot \vec{\Pi}_M)\right]\widehat{I} + 2G\widehat{e}^d. \tag{23}$$

Опис дисипативних процесів. Поставимо у відповідність до антисиметричних тензорів $\widehat{\sigma}_*$ та $(\vec{\nabla}_0 \otimes \vec{u})^a$ супутні вектори

$$\vec{\sigma}_* = \frac{1}{2}(\sigma_{23} - \sigma_{32})\vec{e}_1 + \frac{1}{2}(\sigma_{31} - \sigma_{13})\vec{e}_2 + \frac{1}{2}(\sigma_{12} - \sigma_{21})\vec{e}_3,$$
$$\vec{\varphi} = \frac{1}{2}\vec{\nabla}_0 \times \vec{u} = \frac{1}{2}\left(\frac{\partial u_3}{\partial x_2} - \frac{\partial u_2}{\partial x_3}\right)\vec{e}_1 + \frac{1}{2}\left(\frac{\partial u_1}{\partial x_3} - \frac{\partial u_3}{\partial x_1}\right)\vec{e}_2 + \frac{1}{2}\left(\frac{\partial u_2}{\partial x_1} - \frac{\partial u_1}{\partial x_2}\right)\vec{e}_3. \tag{24}$$

Тоді диференціальна 1-форма (15) набуває вигляду

$$d\Psi = \frac{1}{T_{(0)}}\{(\vec{\nabla}_0 \cdot \widehat{\sigma} + \vec{f}^+) \cdot d\vec{u} + (-\vec{\sigma}_*) \cdot d\vec{\varphi} + [-\vec{\nabla}_0(\mu - \mu_0)] \cdot d\vec{\Pi}_M\}. \tag{25}$$

Надалі вважаємо, що дисипативний потенціал $\Psi = \Psi(\vec{u}, \vec{\varphi}, \vec{\Pi}_M)$ є заданим. За умов потенціального опису з формули (25) отримуємо загальну структуру вихідних співвідношень для опису дисипативних процесів

$$\vec{\nabla}_0 \cdot \widehat{\sigma} + \vec{f}^+ = T_{(0)}\frac{\partial\Psi(B_*)}{\partial\vec{u}}, \quad \vec{\sigma}_* = -T_{(0)}\frac{\partial\Psi(B_*)}{\partial\vec{\varphi}}, \quad \vec{\nabla}_0(\mu - \mu_{(0)}) = -T_{(0)}\frac{\partial\Psi(B_*)}{\partial\vec{\Pi}_M}, \tag{26}$$

де $B_* = (\vec{u}, \vec{\varphi}, \vec{\Pi}_M)$.

Подамо дисипативний потенціал $\Psi = \Psi(\vec{u}, \vec{\varphi}, \vec{\Pi}_M)$ у формі поліноміальної функції скалярних інваріантів параметрів $\vec{u}$, $\vec{\varphi}$, $\vec{\Pi}_M$ до другого порядку включно, а саме:

$$I_{11} = (\vec{u} \otimes \vec{u}) \cdot \widehat{I}, \qquad I_{22} = (\vec{\varphi} \otimes \vec{\varphi}) \cdot \widehat{I}, \qquad I_{33} = (\vec{\Pi}_M \otimes \vec{\Pi}_M) \cdot \widehat{I},$$
$$I_{12} = (\vec{u} \otimes \vec{\varphi}) \cdot \widehat{I}, \qquad I_{13} = (\vec{u} \otimes \vec{\Pi}_M) \cdot \widehat{I}, \qquad I_{23} = (\vec{\varphi} \otimes \vec{\Pi}_M) \cdot \widehat{I}.$$

Тоді кінетичні рівняння (26) запишемо так:

$$\vec{\nabla}_0 \cdot \widehat{\sigma} + \vec{f}^+ = T_{(0)}(\beta_1\vec{u} - \gamma_1\vec{\varphi} - \gamma_2\vec{\Pi}_M), \qquad \vec{\sigma}_* = -T_{(0)}(\beta_2\vec{\varphi} - \gamma_1\vec{u} - \gamma_3\vec{\Pi}_M),$$
$$\vec{\nabla}_0(\mu - \mu_{(0)}) = -T_{(0)}(\beta_3\vec{\Pi}_M - \gamma_2\vec{u} - \gamma_3\vec{\varphi}). \tag{27}$$

Якщо використати у кінетичних співвідношеннях (27) рівняння локального термодинамічного стану (22), (23), то отримаємо ключову систему рівнянь моделі для опису дисипативних процесів

$$\begin{aligned}
&\left(K_* - \frac{2}{3}G\right)\vec{\nabla}_0(\vec{\nabla}_0 \cdot \vec{u}) + G[\Delta\vec{u} + \vec{\nabla}_0 \cdot (\vec{u} \otimes \vec{\nabla}_0)] + \vec{\nabla}_0 \cdot \widehat{\sigma}_* = \\
&\qquad = T_{(0)}\beta_1\vec{u} - \beta\vec{\nabla}_0(\vec{\nabla}_0 \cdot \vec{\Pi}_M) - T_{(0)}\left[\gamma_2\vec{\Pi}_M + \frac{\gamma_1}{2}(\vec{\nabla}_0 \times \vec{u})\right] - \vec{f}^+, \\
&\vec{\sigma}_* = T_{(0)}[G'(\vec{\nabla}_0 \times \vec{u}) - \gamma_1\vec{u} - \gamma_3\vec{\Pi}_M], \\
&\alpha\vec{\nabla}_0(-\vec{\nabla}_0 \cdot \vec{\Pi}_M) + T_{(0)}\beta_3\vec{\Pi}_M = \beta\vec{\nabla}_0(\vec{\nabla}_0 \cdot \vec{u}) + T_{(0)}\left[\gamma_2\vec{u} + \frac{\gamma_3}{2}(\vec{\nabla}_0 \times \vec{u})\right].
\end{aligned} \tag{28}$$

Якщо із системи (28) виключити антисиметричний тензор напружень

$$\widehat{\sigma}_* = T_{(0)}\widehat{\in} \cdot [G'(\vec{\nabla}_0 \times \vec{u}) - \gamma_1\vec{u} - \gamma_3\vec{\Pi}_M], \tag{29}$$

отримаємо базову систему рівнянь для визначення вектора переміщення $\vec{u}$ та вектора пружного зміщення маси $\vec{\Pi}_M$

$$\begin{aligned}
&\left(K_* - \frac{2}{3}G\right)\vec{\nabla}_0(\vec{\nabla}_0 \cdot \vec{u}) + G\Delta\vec{u} + \vec{\nabla}_0 \cdot [G(\vec{u} \otimes \vec{\nabla}_0) + G'T_{(0)}\widehat{\in} \cdot (\vec{\nabla}_0 \times \vec{u}) - \gamma_1 T_{(0)}(\widehat{\in} \cdot \vec{u})] + \\
&\qquad + \frac{1}{2}T_{(0)}\gamma_1(\vec{\nabla}_0 \times \vec{u}) = T_{(0)}\beta_1\vec{u} - \beta\vec{\nabla}_0(\vec{\nabla}_0 \cdot \vec{\Pi}_M) + T_{(0)}[\gamma_3\vec{\nabla}_0 \cdot (\widehat{\in} \cdot \vec{\Pi}_M) - \gamma_2\vec{\Pi}_M] - \vec{f}^+, \\
&\alpha\vec{\nabla}_0(-\vec{\nabla}_0 \cdot \vec{\Pi}_M) + T_{(0)}\beta_3\vec{\Pi}_M = \beta\vec{\nabla}_0(\vec{\nabla}_0 \cdot \vec{u}) + T_{(0)}\left[\gamma_2\vec{u} + \frac{1}{2}\gamma_3(\vec{\nabla}_0 \times \vec{u})\right].
\end{aligned} \tag{30}$$

При цьому антисиметрична складова тензора напружень визначається співвідношенням (29).

Для випадку модельного опису дисипативних процесів за умов нехтування ефектів їх взаємовпливу ключова система рівнянь (30) набуває вигляду

$$\begin{aligned}
&\left(K_* - \frac{2}{3}G\right)\vec{\nabla}_0(\vec{\nabla}_0 \cdot \vec{u}) + G\Delta\vec{u} + \vec{\nabla}_0 \cdot [G(\vec{u} \otimes \vec{\nabla}_0) + G'T_{(0)}\widehat{\in} \cdot (\vec{\nabla}_0 \times \vec{u})] = \\
&\qquad = T_{(0)}\beta_1\vec{u} - \beta\vec{\nabla}_0(\vec{\nabla}_0 \cdot \vec{\Pi}_M) - \vec{f}^+, \\
&\alpha\vec{\nabla}_0(-\vec{\nabla}_0 \cdot \vec{\Pi}_M) + T_{(0)}\beta_3\vec{\Pi}_M = \beta\vec{\nabla}_0(\vec{\nabla}_0 \cdot \vec{u}).
\end{aligned} \tag{31}$$

Відповідний антисиметричний тензор напружень (29) в такому наближенні буде

$$\widehat{\sigma}_* = T_{(0)}\widehat{\in} \cdot [G'(\vec{\nabla}_0 \times \vec{u})]. \tag{32}$$

Запропонована математична модель механіки термопружного тіла дає змогу описувати формування приповерхневих явищ, яке пов'язується з протіканням дисипативних процесів при переході системи від рівноважного стану до стаціонарного. При цьому враховується параметрична залежність фізичних співвідношень від параметрів природного початкового стану.

Одержані результати є базовими для постановки та розв'язування крайових задач термомеханіки пружних систем з урахуванням ефектів приповерхневої неоднорідності.

Робота виконана за часткової підтримки Державного фонду фундаментальних досліджень Міністерства науки та освіти України.

1. *Третьяченко Г. Н., Карпинос Б. С.* Прочность и долговечность материалов при циклических тепловых воздействиях. – Киев: Наук. думка, 1990. – 256 с.
2. *Третьяченко Г. Н., Карпинос Б. С., Барило В. Г.* Разрушение материалов при циклических нагревах. – Киев: Наук. думка, 1993. – 288 с.
3. *Гиббс Дж. В.* Термодинамика. Статистическая механика. – Москва: Наука, 1982. – 584 с.
4. *Гріффітс А. А.* Явища розриву і течіння в твердих тілах // Фіз.-хім. механіка матеріалів. – 1993. – **29**, № 3. – С. 13–42.
5. *Бурак Я. Й., Чапля Є. Я.* Про термодинамічні аспекти приповерхневих явищ у термопружних системах // Там само. – 2006. – **42**, № 1. – С. 39–44.
6. *Бурак Я. Й., Грицина О. Р., Нагірний Т. С.* Про один підхід до врахування приповерхневої неоднорідності в термомеханіці твердих розчинів // Доп. НАН України. – 1991. – № 11. – С. 47–51.
7. *Бурак Я. Й., Чапля Є. Я., Кондрат В. Ф. та ін.* Фізико-математичне моделювання та дослідження нерівноважних процесів у деформівних локально-неоднорідних багатокомпонентних твердих тілах // Бібліотека державного фонду фундаментальних досліджень. – Київ: Академперіодика, 2005. – С. 103–119.
8. *Бурак Я. Й., Чапля Є. Я., Кондрат В. Ф., Грицина О. Р.* Математичне моделювання термомеханічних процесів у пружних тілах із врахуванням локального зміщення маси // Доп. НАН України. – 2007. – № 6. – С. 45–49.
9. *Бурак Я. Й.* Визначальні співвідношення локально градієнтної термомеханіки // Доп. АН УРСР. Серія А. – 1987. – № 12. – С. 19–23.
10. *Бурак Я. Й.* Локально градієнтні моделі термопружності для тіл з мікродефектами // Фіз.-хім. механіка матеріалів. – 1996. – № 2. – С. 15–23.

Центр математичного моделювання Інституту прикладних проблем механіки і математики ім. Я. С. Підстригача НАН України, Львів

Надійшло до редакції 11.02.2008